

Цілком випадково

Клим Поліщук

(Із записної книжки)

Було воно не так-то давно, але, згадуючи його, воно здається якимсь чудним і химерним сном. Взагалі, мало реального й зрозумілого. Якась чудна душа людини. Скільки добра і любові зможе вмістити вона, коли прокинеться свідомість!

Блукаючи, як привид, на полях кривавих жнив, я довго змагався з суворою дійсністю і не хотів скоритися навіть тоді, коли всі навколо мене безнадійно були мовчазні. Того, чого не могла зробити війна, те зробила революція. Надто вже я відчував її, надто горів її вогнем. І прийшов час туги, коли я так гостро відчув самотність своєї душі.

Прийшли дні, коли цімервальдські білі гасла на наших червоних прапорах нагло зблідли і забруднилися кров'ю неповинних ні в чому людей. Це почалось із того, як у відповідь на наші "братання" грізно заревіли німецькі гармати. Заревіли і своє зробили, бо хто тоді міг боронитися? Нас було багато, але не було одного. В одних були білі відроджені душі і ніжні серця, а в других душі спали сном нірвани, а серця горіли злобою. Ті, що були з ніжними серцями, чесно полягли серед зради і гріха, а ті, чий серця стали злобою, були причиною того зла, що свавільно розлилось навколо.

Пригадую один осінній вечір на одній із залізничних станцій в Ліфляндії. Духота. Сморід гнилих ран і спотілих тіл, яких тут було так багато-багато. Сумне з'явище. Перший раз бачу таку силу безумілих людей, які втратили не тільки честь і славу революціонера, але зробилися ворогом революції. А слідом за ними, валка за валкою, сунули печальні транспорти свіжоскалічених людей, які сміли називати себе "свідомими".

Валка за валкою сунулися на станцію, але дарма вони ждали помочі. Дарма плакав і голосив маленький дзвінок із латиської кірхи, яким добрий пастор скликав сердобольних своїх парафіян, щоб ті допомогли раненим. Так помочі не було ніякої, а рани страдників волі гнили і отруювали повітря. А ті, що повтікали, стояли якось осторонь від своїх поранених товаришів і по їх злодійкуватих поглядах було видно одно бажання: якомога скорше втекти туди, на схід сонця.

А захід скаженів і іржав ревом гарматним, аж здригалася земля. За тим глухим іржанням, здавалося, що зробилися тихими і несміливими локомотивні гудки і кондукторські свистки. Сонце повільно осідало вниз і, наче не зайшло, а втопилося в червоній заграві бушуючої огненної стихії війни.

Вдень я ще був там, де шаленіла смерть, але надвечір я вже прибув до цієї великої залізничної станції, щоб врятувати хоч частину того організаційного скарбу, який має моральне значення. Там горять в огні наші резолюції, промови, література, віра і надія. А тут їдуть зрада, гріх, злочин і зневіра.

Сідаючи в брудний вагон четвертого класу, я відчув біль своєї давньої туги і

самотності. Товариш мій, ще молодий офіцер, ідейний революціонер, який їхав зі мною, весь час зігхав і промовляв:

- Так-то воно, так! Так, але ще не зовсім. Скоро ситуація зміниться на краще. Це дурниця, а головне, щоб жила революція.

Я погоджувався цілком, але в душі щось кричало, молило. В душі прокинулася туга за власним життям, за натхненним щастям і коханням. Не знаю, від чого так враз захотілося відчувати, що я когось кохаю, люблю, творю щось прекрасне, добре, гарне, вічне? Може то був одчай людини, яка ще хотіла жити...

На думку приходили спомини минулого і пригадувалися жіночі імена, але всі вони здавалися такими нудними і безбарвними. Я хотів відчувати тепло ніжності і щось підказувало мені, що воно є в очах коханої жінчини, на яку треба дивитися, як на мадонну Рафаеля, не торкаючись руками. Мій вигляд був незвичайний вже тільки через те, що мій товариш, "загартований оптиміст", взагалі не любив звертати уваги на "кожну дурницю", але зараз він заклопотано питався:

- Що з тобою? Ти не хорий?

Моє "ні" було всім, що я тільки міг сказати йому.

Вже зовсім смеркло, коли наш поїзд вирушив в дорогу. Локомотив хропів, як німечний старець, на плечі якого звалили тяжку поклажу, яку він покійрно мусив нести до кінця свого старечого життя.

Я і товариш умостилися на двох середніх полицях, які, коли підіймалися вгору, щільно сходились одна з другою і утворювали піл, на якому нам лежалося досить вільно. В відчинене вікно віяла осіння прохолода і видно було небо, на якому мрійливо мерехтіли зорі.

Вагон був набитий людьми, як бочка оселедцями. Тільки було повітря, що коло вікна. А в вагоні робилося щось страшне. Сиділи люди майже один на другому.

Колеса вагонів загарчали і стали зменшувати хід. Була велика станція Вольмар. В вікно вагона було видно хвилююче море людських голів. Картузи військових, капелюхи латишів-втікачів, білі косинки милосердних сестричок.

Коли поїзд став, то вагони стали тріщати від штурму.

Ломилися з усіх сил і хто куди міг. В той час, як у вагоні чувся крик, лайка і брудні епітети, я почув ніжний жіночий голос, який так згідно говорив:

- Товарищи, будьте же товарищами и все помиримся!

Грубі голоси стихли і де-не-де почулося ніякове "пожалуйста". Протиснулися гурточком шість сестер і стали, тісно стиснувшись, одна коло другої. Такі стомлені лица, знесилені очі були в них. Між собою говорили: "За день вісімсот ранених прийняли". "Так, щоб потім їх цепенін знищив". "Боже, куди ж отсе ми їдемо?". "Куди сказано, туди їдемо". Говорили п'ять, а одна весь час мовчала.

Мала таке ніжне, бліде, з шляхетними рисами лице і такі чудні, якісь містичні очі. Мовчала і дивилася на них, як на чужих і далеких. Я відчув, що вона самотня між ними, що до них ніщо її не в'яже, що в неї є свій особливий світ, в якому вона перебуває.

Захотілось заговорить з нею.

- Ви, сестро, певне, дуже стомлені.

- І не питайтеся! Дуже навіть.

- Я перепрошую, сестро, але, як ваша згода, то тут нам місця доволі. Будемо якось миритися.

- О, дуже вдячна! Поможіть же мені вибратись до вас.

- Прошу.

Її рука простяглась до мене й у своїй руці я відчув її ніжну долоню і тонкі пальчики. Як від вогню, полилась на мене якась добра теплота, яку я відчув більш ніж серцем. Такою близькою і рідною здавалася вона мені, коли містилася поруч мене.

Мій товариш жартував:

- О, коли так, то я й собі знайду товаришку. Хіба вже я такий поганий, чи що?

Згодом, коли вже потяг вирушив, він мав вже аж дві кандидатки на "товаришку" і вибрав ту, котра була краща.

Ми стали знайомитися і розговорилися. "Моя" назвалася Олесею, з Києва сама.

Ах, так моя близька землячка!

Вона навіть говорить моєю мовою, вона кохає Україну так, як кохала свою маму, котра "на Байковім спить у гробі". Училася вона і виховалася в Петербурзі в інституті шляхетних дівиць.

Батько її, багатий чоловік, жиє в розкошах, женився вже на третій і має дві коханки. Яке могло бути її життя вдома. Бали, маскаради, окремі ложі, щоденні поклонники-кавалери. Якись поміщики, промисловці, біржовики в циліндрах і "тірольках".

Треба було тішити їх, бо вони теж "люблять"...

Вони ставали навіть на коліна перед нею. Вони цілком "виховані", бо як їдять біфштекс зі свіжою кров'ю, то закладають білу салфетку за комір. Вони займають "на Шаляпіна" перші ложі і там розмовляють про удачно продану партію гнилої риби або цілують руки своїм дамам, коли в них випещені лиця і повні бюсти. Вони інтелігенція, вони "опора громадянства".

А вона з презирством відвернулася від них і щастя власного – пішла шукать в поля криваві. Шукала так, як шукав і я. Не знайшла, а, зневірена в свою найкращу віру, сліпо пливла за брудною хвилею життя. Вона була така, як був і я. Ми обоє блукали, шукали і вірили в сяйво всесвітньої волі і любові, але зрозуміли в своїй самотності, що щастя лише там, де душа відчуває Бога. Бог – Любов, на любові будується всесвіт, і тільки вона одна може вести нас на страшні тортури і закликати нас до неба. Але як любити тут і кого любити? Ось те страшне питання, що завше стояло перед нею і мною. А без такої любові не варто й жити. Але чому не варто жити? Треба, щоб зміст був. Щоб була самоофіра...

О, які жагучі, палкі і солодкі були наші поцілунки! Які страшні і міцні обійми. Один одного благали:

- Крихітку щастя, але щоб свідоме було!

Ритмічно стукали колеса вагонів, байдуже сопли сонні люди, а вона і я очима

питалися:

- Скажи, від чого така туга і самотність?

Питали зором очей, а самі завмирили в солодкім і так зрозуміло-дорогім поцілунку. Наче були знайомі ще колись перед віками, а зараз зустрілися. Наче колись були в казці якій, а зараз опинилися в долині сліз і жалю.

- Я шукала і ждала такого, як ти. Один раз всього бачила тебе, як ти промовляв на вічі свої вірші в честь повставших. Запамятала все, до останнього слова, бо люблю те, що сказано музично. Люблю тебе, мій поете, кохаю тебе, як кохаю сонце ясне. Мріяла тобою, і як так сталося, що я стрінулась з тобою?

Чи міг я мріяти навіть про те, що переживав у дійсності? Ні, я декілька годин тому відчував лиш розраду в своїй душі. Звідки ж мені така буйна радість прийшла? Звідки?

Довго стояли на якійсь маленькій станції. Спала станція, і спав наш поїзд. Ми витислись із сонного кола і блукали серед соснини, що росла коло станції. Над нами було темно-синє глибоке північне небо і далекі зорі.

- А як то там понад Дніпром? Давно була. Там зараз все в золоті ясніє...

В душі заплакав жаль, як за рідною мамою. О, Україно! Як ми обоє кохали тебе в той час!

Три захриплих дзвінки, і ми вже на своїх полицях.

Над ранок приїхали на станцію великого московського міста, де кінчалася наша подорож. Вона попрощалася зі мною і, вже сідаючи в фіакр, повернулась до мене і сказала:

- Мій любий, коли тобі буде сумно або важко, то згадай тоді Олесю, яка так покохала тебе.

Я мовчки вклонився їй. Поїхала брудною брукованою дорогою, більш і не озирнувшись.

- Що за експансивність така?! - сказав здивовано мій товариш.

Я мовчав, а він, безумовно, не знав нічого.

Життя кипіло.

Люди змагалися з лихом і боролися самі з собою.

Війна тяглась, а надії на мир і згоду гинули. З північної столиці дунули гасла великої боротьби і загального визволення. Хто тільки мав серце, то не міг бути байдужим. А я мав серце, яке так кохає Україну, всесвіт кохає.

Хай живе велика революція, бо вона несе визволення всім пригніченим народам.

Славнозвісна в революції "Аврора" погромила червоні миколаївські мури зимового царського палацу.

Лісний інститут дав декларацію прав народів. Чого ж ще бажати, хто з нас буде проти сього, як всі ми так стоимися під гнітом віковичного ярма?

Йшла велика боротьба за велику будучину, але ніхто з нас не сподівався так скоро побачити лице азіата. А азіат не забарився прийти.

Ми всі боролись за рівність і братерство, а він, розмахуючи червоним прапором, гордо заявляв: "Да здравствует свобода всех народов!"

І ось несподівано поруч цього "да здравствует" пролунали інші гасла. Одно з них було: "Смерть хохлам!"

Ах, ось вона свобода, рівність і братерство! Ось воно, одвічне жорстоке лице азіата, на якому чорніють сонячні промені!

Встали всі до боротьби, так не міг же я бути байдужим...

Ты знаешь край, где все обильем дышет,

Где реки чище серебра...

Так, так! Отут все зрозуміло. Я син того краю і міг завше віддати себе в офіру тому краєві. Не для гайдамащини сліпої, не для свавільного козацтва, не для бундючливого гетьманства я офірував собою, а для золотих ланів рідних, для рідного неба блакитного. Я поет і люблю красу, а за зневагу краси можна і вмерти.

- Геть, азіати! Хлопці, до зброї! Хай живе воля! Всі на рідні золоті лани, під захист блакитного неба!

Такі гасла кидав я, і їх урочисто розносила луна під сірим небом чужини. Ті, що любили свою матір і дбали за честь своїх сестер, жінок і наречених, встали одностайно і рушали зі зброєю в руках під своє блакитне небо. Проводячи їх прощальними промовами, я говорив одно:

- Йдіть, про вас заговорить історія!

А вони йшли і йшли. З далекої півночі на свій рідний південь прямували. А слідом за ними знов росли без кінця і краю страшні могили.

Звідусіль їх оточували вороги. Розбивали знесилених голодом і розпинали проводирів народних.

В той час я майже щодня думав про свою випадкову зустріч. Мав від неї два-три листи і стільки ж написав їй. Знав, що вона ще працює і дивується, що не може чогось залишити це все.

В своїх листах вона казала, що дуже хоче мене бачити, але боїться сама прийти до мене, а до неї не зручно. Хотіла пережити враження першої зустрічі. Я болів нею, але, згоджуючись з її думкою про нашу зустріч, ждав часу "искупления грехов", коли можна буде вирватися з цього зачарованого кола боротьби і з радісним лицем піти назустріч своєму щастю.

Несподівано мене заарештували. Три дні сидів у якійсь тісній і вогкій кімнаті губернаторського будинку, де зараз була упорядкована "тимчасова соціалістична тюрма".

На четвертий день мені сказали, що мене, яко контрреволюціонера, буде судити революційний трибунал місцевого совіту.

Судили не довго, а присудили гаразд. Контрреволюціонер належить до розстрілу. Зараз страшно згадувати, а тоді, загартованому в боротьбі, трохи смішно було чути це з уст таких зашмарованих і туполобих людців. Чогось не вірилося і все чогось надіявся на щось.

Присудили і посадили в якусь стару дерев'яну баню, де пахло торішнім сіном і "православним" потом московського мужика. Так, лише тут стало зрозуміло, що це є

останній стан мого життя і боротьби. Лише тут... Тут лише ще раз згадав за Олесю. Ах, щоб хоч побачити її!

Розпука застогнала в душі і прокинулась туга, як тоді, в той час, на станції, коли захід неба палав в червоній заграві пожеж війн.. Заломив руки і хотів вдарити головою об стіну, щоб бризнув мізок і скінчилося все. Щось шепнуло в душі, щоб не робив цього. Надходив сумний вечір, і якийсь чоловік, озброєний до зубів, ввійшов і засвітив свічку.

Разом зі мною ще сиділо три поляки. Моя доля така, як і їх, а їх така, як і моя. Ми всі "контрреволюціонери", бо шануєм своїх матерів і кохаєм наречених, а за це мусимо вмерти.

Один з них весь час щось говорив про Варшаву і майже через кожних п'ять слів згадував якусь панну Ядзю. Другі два сиділи і мовчки слухали його. Видно, що незадоволений їхньою мовчанкою, він заговорив зі мною:

- Чи ви кохали кого-небудь?
- Як так? - відповів я запитанням. - Кого?
- Зрозуміло кого, жінчину.
- Ні, не знаю...
- О, коли б ви знали, що то є кохання, то не хотіли б так спокійно вмирати.
- Я і не думаю вмирати.
- А що ж?!

Це "а що ж" він майже викрикнув, а два мовчазних поляки схопились на ноги. На лицах їх грало тінями полум'я свічки, а в їх очах засвітилися вогники надії.

- А що ж? - сказав він вдруге. - Може ви знаєте, як втекти з цієї московської душогубки?

- Ні, я нічого не знаю...

Всі троє зітхнули і відвернулись від мене. Стало тихо, ніхто нічого не хотів вже говорити, а кожний пішов у своє минуле, кожний втопив себе у своїх думках.

Я думав про Олесю і згадав її слова: "Коли тобі буде сумно або важко..." Ох, так воно є, та що мені з того. Коли б хоч побачити, поговорити, то вона сказала б це моїм рідним і близьким, яких вже не побачу. Вона ж вернеться ще до золотих нив, а я ніколи. Прийшло на думку звернутися до цього чоловіка, що стоїть за дверми і вартує нас. Але його, безумовно, можна підкупити тільки за гроші, а де ж я їх візьму. Але думка про Олесю стала просто болючою. Подумавши, вирішив сказати це своїм товаришам по однаковій долі.

Вислухавши мене, поляк з Варшави аж підскочив:

- Чого ж ви мовчите? Сказали б раніш і до цього часу прийшла б сама до вас. Пишіть скоріше, заки ще рано, а то може бути пізно. У мене гроші маються ще.

Ах, оце "пізно" просто ударило мене в самий мізок, я до сього часу якось ще не зрозумів сього становища. Так, так... треба спішитися, а то ж справді може бути пізно.

Писав і чудувався, чого в мене так дрижить рука і виходять такі танцюючі літери. Я писав цілу вічність, як здавалося. Трудно складалися слова і скупі низалися рядки. Але накінець лист готовий і заліплений у конверту. Написав мало, але сказав все:

"Олеся! Гину... Смерть ходить за стінами моєї тюрми, де я сиджу зараз. Мене оголошено контрреволюціонером і засуджено на смерть. Сиджу зараз замкнений у якійсь старій бані, що в кінці Староруської вулиці, коло самих стін старої кріпості. Хочу бачитись з тобою і попрощатися. Твій Павлусь".

Сто катеринчатих карбованців зм'якшили черстве серце нашого вартового і він сказав:

– Сию минуту я пошлю своего подчиненного и все будет хорошо.

Пройшло годин зо шість. Була вже глуха північ, і ми ще не спали. Я все ждав і ждав, але наш вартовий мовчав на всі мої запитання. Я боявся вже за неї і шкодував, що написав листа, який міг кинути на неї тінь запідозріння, і її могла спіткати моя доля.

Була німа тиша, а в тій тиші ридала моя душа.

Коли тут почулися якісь кроки, а потім тихі людські голоси. Ми здригнулися.

– Це за нами, – сказав поляк з Варшави.

– Так, так, – сказали і його товариші.

Я закрив лице руками і ждав тихо і покірно...

Ось щось заговорив вартовий, він з кимсь сперечався чогось, а другий мужеський голос говорив про якийсь ордер. Потім стало зовсім тихо і в тій тиші почулось скреготання ключа в замкові. Упала клямка і двері помалу стали відчинятися. На порозі стояло двоє озброєних людей: страшні якісь звірячі очі, лица брудні і нахабні. Один із них, вищий ростом, тримав в руках якийсь папір, а другий, малий і присадкуватий, тримав в лівій руці ліхтарню, а в правій револьвера.

Високий, глянувши на нас з якоюсь дикою ненавистю, сказав:

– Кто здесь Павел Кононенко?

– Я Павло Коненко, – сказав я.

– Выходи и иди с нами, – скомандував він мені.

Я встав, стиснув руки своїм товаришам і вийшов за ними.

Йшли в місто. Було місячно, хоч і імристо, бо падав перший сніг. О, яка радість, перший білий сніг, коли він повільно лягає з неба! Але яка туга, коли йдеш до невідомого страшного!

Провівши мене кроків з сорок, вони сказали:

– Тепер можете бежать, куда вам завгодно...

Сказали і подалися назад до бані. Я стояв і не вірив своїм вухам. Хіба ж можна вірити їм, що мають такі звірячі очі і нахабні лица? Все одно розстріляють, коли б тільки став втікати.

Але я побачив щось таке, що заставило мене всього задрижати. З-за одного будинку вийшла вона, моя кохана Олеся. Забув за все і кинувся цілувати її руки, уста, очі, чоло.

Вона взяла мене за руку і сказала:

– Потім, потім! Ти на волі поки що, так тікаймо. Тікаймо обоє, бо через годину вони

будуть тебе шукати. Ти вільний цілу годину, бо так сказав комісар і дав навіть ордер.

Як божевільні, бігли сонною вулицею в напрямі залізничної станції. Вже не хватало сили, а серце мало що не розривалося від напруження. Аж ось і візник. Сідаємо і їдемо за місто. Все одно, куди б не їхати, аби тільки не бути тут, в цьому проклятому місті.

З міста виїхали щасливо. Білі поля привітали нас волею.

На розгарячене лице падали сніжинки, і на душі робилося так легко-легко. Далеко за містом відпустили візника і вирішили пішком дістатися до найближчої залізничної станції, до якої було не більше трьох верстов.

Йшли і тихо говорили між собою. Вона казала:

- Як одержала листа твого, так сама не знала, що зі мною сталося. Спочатку не хотілося й вірити, а потім пішла до комісара. Він не хотів і говорити зі мною, коли я згадала за тебе, але я його так просила дозволити мені побачитись і поговорити з тобою на самоті хоч останній раз, що він запросив мене почекати півгодини в своїй прийомній, а потім обіцявся поговорити зі мною. Через півгодини мене покликали до нього. Спершу всього він мене спитався, хто я така і чим тобі приходжуся? Я йому казала, що я твоя наречена, а він довго сміявся над цим. А потім він мені казав: "У нас женихов більше, чем следует, а потому мы твоего расстреляем утречком".. Я плакала і сама не знаю, що ще говорила йому, але він сказав: "Чего здесь долго разговаривать. Ты с ним можешь быть свободна целый час, но только при одном условии"...

- Якому умові?

- О, мовчи! Ходім скоріше, он вже й станція. Ходім. Потім скажу...

- Але...

- Мовчи, мовчи! Ходім. Він дав ордер на годину віддати тебе мені...

Прийшли на станцію і нетерпляче ждали поїзда. Блукали кожне окремо серед юрби сірих шинель і здалека позирали один на одного. Поїзда не було, а нас могли шукати. Не було в моїм житті ще ніколи такої нетерплячки очікування, як тоді. Сніг вже перестав падати. Міцнішав мороз, а ми легко одягнуті, я в одній шинелі й картузі, а вона в своїй шкіряній куртці і білій косинці, стояли разом з іншими на платформі, поїдаючи очима червоні вагони, які, накінець, повільно підсунулися під платформу.

Страшний момент боротьби, щоб потрапити в вагон, минув для нас щасливо. Ми цілком гарно умостилися в куточку "теплушки" і так, міцно притиснувшись один до одного, вирушили в далеку дорогу під своє блакитне небо.

В дорозі вона застудилася і до Києва приїхала цілком хорою, так що її винесли носильщики на руках. Голубка моя тільки й хотіла бути зі мною. Лежала довго і тяжко змарніла. З великими труднощами стала видужувати помаленьку. Ми вже починали мріяти про своє щастя, коли тут над містом зашуміли шрапнелі, затріщали кулемети. Вони нас і тут знайшли. Коли я з карабіном в руках прощався з нею, а сам йшов в Полісся рідне шукати рятунку, то вона тільки й сказала:

- Хай Бог допомагає тобі, та не забувай же свою Олесю!

В сльозах розпрощалися...

О, яка радість перемоги панувала в моїм серці, коли з розгорнутими прапорами ми

йшли слідом за ворогом. Визволення і радість волі і щастя, які ви любі і милі. Кохання моє, моя Олеся, де вона? Шукаю скрізь. Ніде немає. В тривозі біжу до її батька. Схвильовано питаю його, де Олеся. Він зціпивши зуби, чогось мовчить. Мовчить і чогось шукає в своїм столі. Вийняв якийсь пакет і, подаючи його мені, сказав:

- Оце вона сказала передать вам...

Розриваю конверту і розгортаю великий білий аркуш паперу. Читаю поспішливо написані слова:

"Мій коханий! Сього листа пишу в Косім капонірі в казематі. Я контрреволюціонерка... Мене цілком випадково стрінув на вулиці той комісар, який колись ставив мені "условие". "Условие" те я прийняла, щоб визволити тебе. Тоді я, кохаючи тебе, віддалася йому... Я хочу, щоб тобі було це відомо хоч тепер, коли ти вже не застанеш мене живою. Прощай і не забувай свою Олеся".

- Боже, вони розстріляли її! - скрикнув я.

- Так, - сказав до мене її батько. - Вони розстріляли її після довгих знущань. Її могила на Байковім цвинтарі...

Мовчки вийшов я за двері його кабінету і так мовчки йшов міськими вулицями, де лунали голоси загальної радості і перемоги.

Примітки

Вольмар - Валмієра, місто в Латвії у 100 км на північний схід від Риги.